مجله اقتصادی - ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی
شماره‌های ٤ و ٥، تیر و مرداد ١٣٩١، صفحات ٦٠- ٣٩

بررسی روند تولیدی و تجاری کشاورزی ایران و کشورهای منتخب با توجه به آزادسازی تجاری دهه اخیر

بهنام سالم[١]

هرچند ارزیابی کامل آثار آزادسازی در بخش کشاورزی میسر نیست، اما می‌توان روند تجاری را که تا حد زیادی تحت تأثیر آزادسازی‌های انجام شده است مورد مقایسه قرار داد. بر این اساس، در این مقاله روند تولیدی و تجاری کشورهای منتخب مقایسه شده است. مقایسه آزادسازی‌های انجام شده، شاخص‌های تجاری و اقدامات حمایتی (جبرانی و تکمیلی) می‌تواند موفقیت یا عدم موفقیت نسبی آزادسازی‌های انجام شده در کشاورزی را منعکس نماید و براساس این تحقیق مشخص شد که در میان ٧ کشور منتخب، ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکرد صادراتی را دارند، ضمن آنکه در مجموع ویتنام بهترین عملکرد و ژاپن بدترین عملکرد صادراتی را داشته است. در رابطه با واردات فیلیپین در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و ویتنام در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکرد واردات را داشته است. کره و ژاپن نیز در گروه کشورهای با درآمد بالا روند مشابهی را داشته‌اند. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است.

واژه‌های کلیدی: مزیت نسبی، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، حمایت داخلی، شاخص ارزشی (مقداری) صادرات، شاخص ارزشی (مقداری) واردات، اقدامات جبرانی، اقدامات مکمل.

١. مقدمه

بخش کشاورزی به لحاظ سهم آن در تولید و اشتغال و نیز امنیت غذایی در کشورهای در حال توسعه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بنابراین، ارزیابی آثار آزادسازی تجاری در بخش کشاورزی اهمیت خاصی دارد، به ویژه اینکه معمولاً با توجه به شرایط خاص تولید کشاورزی فقر روستایی از فقر شهری بیشتر است. آزادسازی در بخش کشاورزی بعد از دور اروگوئه شدت یافت و اغلب کشورهای جهان در دهه ١٩٩٠ و اوایل دهه ٢٠٠٠ بر اساس مقررات سازمان تجارت جهانی (WTO) نسبت به کاهش تعرفه‌ها و

١. دکترای علوم اقتصاد. behnamsalem@yahoo.com

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

افزایش دسترسی به بازارهای جهانی اقدامات مؤثری را انجام دادند. گرچه در برخی از حوزه‌های آزادسازی نظیراقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، اقدامات آزادسازی در سطح اولیه و مقدماتی است.

با آزادسازی کشاورزی معمولاً قیمت برخی از کالاهای کشاورزی افزایش می‌یابد، زیرا برخی از کشورهای توسعه‌یافته مبالغ قابل‌توجهی را صرف اعطاء یارانه‌های صادراتی می‌نمایند وبطور طبع با حذف این یارانه‌ها قیمت این نوع کالاها افزایش می‌یابند. در چنین شرایطی در برخی از کشورهای در حال توسعه که زمینه بالقوه برای تولید کشاورزی وجود دارد به دلیل افزایش قیمت و ایجاد انگیزه برای تولیدکنندگان کشاورزی تولید در آنها افزایش می‌یابد، اما ممکن است کشورهایی که فاقد ظرفیت تولیدی لازم هستند واردات کشاورزی را کاهش دهند و امنیت غذایی در آنها کاهش یابد. آثار آزادسازی اعم از مثبت و منفی بر بسیاری از شاخص‌های اقتصادی نظیر شاخص تولید، شاخص بهره‌وری و مزیت نسبی منعکس می‌شود که شاید امکان بررسی تمام آنها در یک تحقیق کاری مشکل باشد، اما بطور قطع اثر آزادسازی بر صادرات و واردات منعکس می‌شود. بنابراین، در این تحقیق برای ارزیابی آثار آزادسازی‌های انجام شده در دهه ۱۹۹۰ و اوایل دهه ۲۰۰۰ از تغییرات شاخص‌های تجاری استفاده شده است. جامعه آماری مورد مطالعه متشکل از ۷ کشور در قاره آسیا است که در مناطق مختلف این قاره شامل آسیای شرقی، آسیای جنوب شرقی، جنوب آسیا و خاورمیانه مستقر هستند. به علاوه، با توجه به اینکه درآمد سرانه معیار مناسبی برای طبقه‌بندی کشورهای مورد بحث می‌باشد از معیار درآمد سرانه برای تفکیک کشورهای فوق استفاده شده است.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کنیم می‌توان کشورهای منتخب را بصورت زیر طبقه‌بندی نمود:

- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن و کره
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

در این تحقیق ضمن مطالعه میدانی از طریق منابع و سایت‌های خارجی از قبیل فائو، سالنامه آماری سازمان ملل از آمارها و مقالات بین‌المللی استفاده شده است. به ویژه اینکه در ارزیابی عملکرد تولیدی و تجاری کشورهای منتخب از شاخص‌های اقتصادی استفاده شده است تا امکان مقایسه عملکرد تجاری کشورهای منتخب و روند تحولات تجاری آنها با توجه به تحولات اخیر آزادسازی فراهم آید.

ساختار مقاله به این شرح می‌باشد که بخش اول به مروری بر مطالعات گذشته می‌پردازد. در بخش دوم اقدامات آزادسازی انجام شده در کشورهای منتخب، عملکرد تولیدی و عملکرد تجاری آنها بررسی شده است. بخش سوم به بررسی آثار آزادسازی بر تولیدکنندگان و فقرای روستایی می‌پردازد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

سازوکارهای مقابله با آثار منفی آزادسازی در بخش چهارم بررسی شده است و در نهایت بخش پنجم نتیجه‌گیری مقاله را بیان می‌نماید.

۲. مروری بر مطالعات گذشته

سلامی(۱۳۷۶) با استفاده از یک مدل تعادل عمومی۲۵ بخشی نشان داده که در ایران از تولید محصولات کشاورزی نه تنها حمایتی به عمل نیامده، بلکه مالیات پنهانی نیز وضع شده است. البته از طریق تحویل ارزان نهاده‌هایی مانند کود، سم، سوخت، ذرت و پودر ماهی از بخش کشاورزی حمایت غیرقیمتی به عمل آمده است. نتیجه کلی این تحقیق نشان داد که حمایت‌ها به ضرر گندم و به نفع سویا و چغندرقند بوده است و اینکه آزادسازی موجب افزایش صادرات کشاورزی ایران می‌شود و می‌تواند بخشی از آثار منفی انتقال افزایش قیمت‌های جهانی به ایران را خنثی نماید. به علاوه، در این مطالعه مشخص شد که کشش قیمتی عرضه محصولات کمتر از یک بود، لذا افزایش تولید در سطح وسیع نمی‌تواند صرفاً ناشی از افزایش سطح قیمت‌ها باشد. البته این نتیجه‌گیری‌ها بر این اساس بوده که تنها بخش کشاورزی بطور مستقیم تحت تأثیر مقررات آزادسازی در گات است و تحولات سایر بخش‌ها از جمله صنعت مدنظر نیست.

در نهایت، تحلیل مذکور نشان می‌دهد که بازار ایران برای واردات کشاورزی بیشتر از حد مقرر در سازمان تجارت جهانی باز است، لذا نیازی به گشایش بیشتر بازار نیست. در این تحقیق توصیه شده می‌بایست ضمن توجه به فرآوری کشاورزی، واردات کشاورزی منطقی شود و اتخاذ سیاست‌های تجاری و مالی همراه با ثبات باشد.

خالدی (۱۳۸۶) در گزارشی نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و هدفمند کردن یارانه‌ها را مورد بررسی قرار داده است. وی اشاره نمود که یارانه‌های اعطاء شده از سوی دولت ارتباط تنگاتنگ اما متضادی با آزادسازی قیمت‌ها دارد. وی عنوان نمود که در اثر آزادسازی، قیمت برخی کالاها افزایش و در نتیجه تقاضا و مصرف آنها کاهش می‌یابد و دولت می‌بایست دخالت نماید که این دخالت یا از طریق اعطاء یارانه یا از طریق کاهش قیمت به طرق مختلف و از جمله واردات و تحریک عرضه انجام می‌شود. در تحقیق مذکور عنوان شده است که مناسب‌ترین راه برای اعطاء یارانه روش مستقیم یعنی اعطاء یارانه به گروه‌های هدف است.

این روش فقرزا نیست و تنها ممکن است مصرف این محصولات در سبد مصرفی خانوار کم شود. نقطه ضعف این روش آن است که ممکن است قدرت مالی جدید ایجاد شده صرف خرید کالاهای دیگر شود و سلامت غذایی جامعه مختل گردد. در نهایت، در تحلیل مذکور اشاره شد اقلامی که دولت به منظور افزایش تولید آنها قیمت‌های تضمینی بالا را وضع کرده در صورت آزادسازی قیمتی ممکن است قیمت

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

آنها کاهش یابد (مانند گندم) و این در واقع موجب کاهش رفاه تولیدکننده و افزایش رفاه مصرف‌کننده می‌شود. آزادسازی گندم موجب افزایش مخارج خانوار در کوتاه‌مدت و بلندمدت و افزایش فقر روستایی و شهری می‌شود که البته فقر روستایی بیشتر افزایش می‌یابد.

محصولاتی که قیمت عرضه آنها کنترل می‌شود و در واقع به نوعی از تولیدکنندگان آن مالیات غیرمستقیم می‌گیرند (مانند محصولات دامی) آزادسازی افزایش رفاه تولیدکننده و کاهش رفاه مصرف‌کننده را به دنبال دارد. البته دولت می‌تواند در جهت حمایت از مصرف‌کننده مالیات را به مصرف‌کننده بپردازد. آزادسازی محصولاتی که دولت بطور کلی در آنها دخالت ندارد موجب کاهش رفاه تولیدکننده می‌شود. سرانجام از تحقیق فوق نتیجه گرفته شد که برای کاهش آثار منفی آزادسازی می‌بایست تولید توسعه و هزینه‌های تولید کاهش یابد، لذا جلوگیری از واردات بی‌رویه و قیمت‌شکن و اعطاء هدفمند یارانه عوامل تولیدی، اعطاء اعتبارات مناسب و جایگزینی نیروی‌کار جوان و متخصص می‌تواند تأثیر قابل‌توجهی در افزایش تولید داشته باشد.

اندرسون و مارتین اصلاح تجارت کشاورزی در دور دوحه را بررسی نمود و نتیجه گرفت که براساس مقررات مربوط به دور دوحه، کشاورزان و نیروی کار غیرماهر در کشورهای در حال توسعه منتفع می‌شوند و بیشترین منافع را این کشورها در اثر آزادسازی کسب می‌نمایند.

۳. مقایسه اثر آزادسازی تجاری روی کشاورزی کشورهای منتخب

در این بخش از تحقیق قصد داریم اثر آزادسازی تجاری را در قالب عملکرد تجاری و شاخص‌های اقتصادی تحلیل نماییم. برای طبقه‌بندی کشورهای مورد تحقیق می‌توان آنها را براساس معیار درآمد سرانه به کشورهای با درآمد بالا، درآمد کمتر از متوسط و درآمد کم تفکیک نمود. به این طریق می‌توان اثر آزادسازی بر طبقه درآمدی مورد نظر را تحلیل نمود. علاوه بر این، می‌توان کشورهای موردنظر را برحسب منطقه جغرافیایی مورد بررسی قرار داد. در این تحقیق عمدتاً آثار آزادسازی در قالب گروه‌های درآمدی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

براساس گزارش بانک جهانی در سال ۲۰۰۶ و اینکه درآمد سرانه متوسط را ۳۰۰۰ دلار فرض کردیم طبقه‌بندی بین کشورهای منتخب بصورت زیر شکل گرفته است:

- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص بالا: ژاپن، کره
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کمتر از متوسط: ایران و فیلیپین
- کشورهای با درآمد سرانه ناخالص کم: هند، پاکستان و ویتنام

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

در مرحله بعدی می‌بایست شاخص‌های مهم تجاری مشترک را محاسبه نمود و براساس آن ارزیابی را انجام داد. لازم به ذکر است ارقام خام آماری به لحاظ مقایسه ارزشی ندارد و لذا ارقام خام می‌بایست به شاخص‌های همانند تبدیل شوند و در این تحقیق تا حد امکان این شاخص‌ها بکار رفته است.

ضمن مطالعه میدانی، آمار کشورهای خارجی از طریق منابع خارجی مانند فائو، سالنامه آماری سازمان ملل و آمار تجارت جهانی بدست آمده است. در این تحقیق از گزارشات و مقالات بین‌المللی استفاده بسیاری شده است. در بخش‌های بعدی این تحقیق نتایج مقایسه آثار آزادسازی تجاری میان کشورهای مذکور تحلیل خواهد شد.

۳-۱. ارزیابی اقدامات مهم آزادسازی تجاری در کشورهای منتخب

آزادسازی تجاری طیف وسیعی از اقدامات مختلف از قبیل کاهش تعرفه، کاهش حمایت صادراتی و اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی (SPS)[1] را شامل می‌شود. نتایج حاصله نشان می‌دهد که در میان کشورهای منتخب دو کشور بجای کاهش تعرفه، میزان تعرفه را افزایش داده‌اند. هند در آسیای جنوبی و ایران در منطقه خاورمیانه تعرفه‌های مربوط به خود را در بخش کشاورزی افزایش داده‌اند. سایر کشورهای منتخب تعرفه‌های خود را کاهش داده‌اند که در راستای آزادسازی‌های قبلی بوده است.

در راستای حداقل دسترسی به بازار طبق مقررات دور اروگوئه که برمبنای آن می‌بایست کشورها حداقل سهمی‌از بازار خود را به واردات اختصاص دهند دو کشور ژاپن و کره در آسیای شرقی بطور جدی این کار را انجام داده‌اند.

کاهش حمایت داخلی براساس معیار AMS[2] را اکثر کشورهای منتخب به استثنای ژاپن و کره در آسیای شرقی، ویتنام در آسیای جنوب‌شرقی و پاکستان در آسیای جنوبی بکار برده‌اند. کاهش یارانه نهاده‌های کشاورزی در ایران طی برنامه‌های اول و دوم توسعه و افزایش هزینه‌های کشاورزی به‌عنوان کاهش حمایت داخلی تلقی می‌شود (جدول ۱).

1. Phyto-Sanitary and Sanitary
2. Aggregate Measure Support

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول ۱. اقدامات آزادسازی کشورهای منتخب

کشور		کاهش تعرفه	افزایش تعرفه	سهمیه/حداقل دسترسی	حمایت داخلی	حمایت صادراتی	مقررات بهداشتی
آسیای شرقی	ژاپن	×	×	×××	××	×	××
	کره	×××	×	×××	×××	×	××
آسیای جنوب شرقی	فیلیپین	×××	××	××	×	×	×××
	ویتنام	×××	×	××	××	××	×
آسیای جنوبی	هند	×	××	××	×	×	×××
	پاکستان	×××		××	×××	×××	×
خاورمیانه	ایران		×		×		

تذکر: علامت × حاکی از اجرای اقدام مربوطه بطور بسیار ضعیف و علامت ×× بطور ملایم و ××× بطور مهم می‌باشد.

مأخذ: نتایج تحقیق.

۳-۲. عملکرد تولیدی در کشورهای منتخب

همان‌طور که پیش از این ذکر شد برای مقایسه عملکرد کشاورزی کشورهای منتخب طی دوره آزادسازی (۲۰۰۵-۱۹۹۰) می‌بایست از شاخص‌های یکسان استفاده نمود تا امکان تحلیل بهتر فراهم شود. در این تحقیق برای ارزیابی از شاخص ناخالص تولید کشاورزی استفاده شده است.

ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا از عملکرد مطلوبی برخوردار نبوده و شاخص تولید کشاورزی این کشور از ۱۹۹۰ به بعد بطور منظم روند نزولی داشته، بطوری که شاخص مذکور از رقم ۱۱۰/۰۶ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۷/۰۷ در سال ۲۰۰۵ کاهش یافته است. در مقابل، کره در این گروه نسبت به ژاپن شرایط مطلوب‌تری داشته و شاخص تولید کشاورزی آن از رقم ۷۸/۸۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۹۶/۹۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دو کشور ایران و فیلیپین هر دو از روند مطلوب تولیدی برخوردار بوده‌اند. البته روند تولیدی ایران مطلوبتر بوده، بطوری که شاخص مذکور از ۶۸/۹ در سال ۱۹۹۰ به ۱۱۴/۷۴ در سال ۲۰۰۵ رسیده است. نکته جالب در عملکرد تولیدی ایران روند منظم صعودی آن (به استثناء سال ۲۰۰۰) می‌باشد.

در گروه کشورهای با درآمد کم بهترین عملکرد متعلق به ویتنام است. شاخص تولید کشاورزی این کشور طی دوره مورد مطالعه به بیش از دو برابر افزایش یافته است (از رقم ۵۷/۳۱ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۲۶ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). پس از ویتنام، پاکستان از عملکرد مطلوب تولیدی برخوردار بوده و شاخص تولیدی این کشور با روند صعودی از رقم ۷۰/۴۳ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۱۲/۸۵ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. سرعت افزایش روند تولیدی هند در این گروه از شتاب کمتری برخوردار بوده و از ۷۵/۳۷ در سال ۱۹۹۰ به ۱۰۶/۲۳ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. در مجموع، در بین کشورهای منتخب بدترین

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

عملکرد تولیدی مربوط به کشور ژاپن و بهترین عملکرد تولیدی متعلق به ویتنام است. کره در میان کشورهایی که روند تولیدی آنها صعودی بوده عملکرد ضعیفی را ارائه نموده است. در واقع، کشورهای با درآمد بالا (ژاپن–کره) عملکرد ضعیف‌تری نسبت به سایر کشورهای منتخب ارائه کرده‌اند (جدول ۲).

جدول۲. شاخص‌های ناخالص تولید کشاورزی در کشورهای منتخب طی دوره (۲۰۰۵-۱۹۹۰)

سال	درآمد بالا		درآمد کمتر از متوسط		درآمد کم		
	ژاپن	کره	ایران	فیلیپین	هند	پاکستان	ویتنام
۱۹۹۰	۱۱۰/۰۶	۷۸/۸۸	۶۸/۹	۷۹/۷	۷۵/۳۷	۷۰/۴۳	۵۷/۳۱
۱۹۹۱	۱۰۷/۵۴	۷۸/۴۱	۷۱/۰۷	۷۷/۵۹	۷۶/۰۷	۷۶/۴۸	۵۸/۶۵
۱۹۹۲	۱۱۰/۸۴	۸۵/۳۹	۷۸/۴۱	۷۹/۲۸	۷۹/۵۶	۷۴/۶	۶۳/۳۶
۱۹۹۳	۱۰۳/۶۶	۸۶/۲۲	۸۲/۲۳	۸۳/۲	۸۱/۶۶	۷۸/۳۵	۶۶/۷۱
۱۹۹۴	۱۰۹/۲۷	۸۵/۹۹	۸۴/۶۷	۸۵/۰۴	۸۴/۵۹	۸۰/۹۴	۶۹/۹۲
۱۹۹۵	۱۰۶/۳۶	۹۰/۵۵	۸۷/۲۶	۸۶/۵۵	۸۷/۰۲	۸۸/۴۱	۷۴/۱۶
۱۹۹۶	۱۰۴/۲۳	۹۴/۲۳	۹۱/۹۹	۹۳/۰۵	۹۰/۵۱	۹۰/۱	۷۸/۴۳
۱۹۹۷	۱۰۴/۵۵	۹۵/۷۷	۹۵/۹۷	۹۵/۴۱	۹۱/۸۹	۹۱/۶۵	۸۴/۴۶
۱۹۹۸	۱۰۰/۰۶	۹۴/۶	۹۹/۲۳	۸۸	۹۴/۶۶	۹۵/۱۶	۸۷/۶۲
۱۹۹۹	۱۰۱/۰۱	۹۹/۱۱	۱۰۰/۸۶	۹۶/۰۴	۹۹/۰۷	۹۹/۲۳	۹۴/۸۵
۲۰۰۰	۱۰۰/۴۱	۱۰۰/۵۹	۹۶/۳۶	۹۹/۷۳	۹۹/۰۳	۱۰۱/۷	۱۰۰/۷۷
۲۰۰۱	۹۸/۵۸	۱۰۰/۳	۱۰۲/۷۹	۱۰۴/۲۳	۱۰۱/۹	۹۸/۹۶	۱۰۴/۳۷
۲۰۰۲	۹۹/۴۱	۹۶/۴۵	۱۱۰/۵	۱۰۹/۵۲	۹۶/۵	۱۰۰/۵	۱۱۲/۴۸
۲۰۰۳	۹۶/۰۲	۹۳/۶۵	۱۱۲/۱۴	۱۱۱/۸۶	۱۰۵/۴۹	۱۰۴/۲۸	۱۱۷/۵۷
۲۰۰۴	۹۶/۳۷	۹۸/۱۱	۱۱۳/۴۲	۱۱۶/۹۱	۱۰۶/۰۹	۱۱۱/۹۷	۱۲۳/۱۶
۲۰۰۵	۹۷/۰۷	۹۶/۹۸	۱۱۴/۷۴	۱۱۴/۱۳	۱۰۶/۲۳	۱۱۲/۸۵	۱۲۶

تذکر: شاخص‌های تولیدی براساس فرمول لاسپیرز محاسبه شده و معرف تغییر مجموع مقادیر تولید موزون شده براساس قیمت متوسط (۲۰۰۱-۱۹۹۹) نسبت به دوره پایه می‌باشد.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

۳-۳. عملکرد تجاری کشورهای منتخب

الف) ارزیابی عملکرد صادرات کشورهای منتخب

در گروه کشورهای با درآمد بالا اگرچه هر دو کشور ژاپن و کره روند صعودی در شاخص صادراتی کشاورزی را تجربه کرده‌اند، اما رشد صادراتی کره شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی این کشور دو برابر شده است (از رقم ۶۶ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۳۵افزایش یافته است). در مورد روند صادراتی محصولات غذایی (به استثناء ماهی) نیز این وضعیت صادق است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران بهترین عملکرد صادراتی را داشته و شاخص صادراتی این کشور بیش از چهار برابر شده است (از رقم ۴۲ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۷۹ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است). در مورد عملکرد صادراتی

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

موادغذایی این روند شتاب بیشتری داشته بطوری که شاخص صادراتی مواد غذایی نزدیک به پنج برابر طی دوره مورد نظر بحث شده است (جدول ۳).

در گروه کشورهای کم درآمد بهترین عملکرد صادراتی مربوط به کشور ویتنام است. شاخص صادراتی این کشور طی دوره مورد مطالعه پنج برابر شده است. هند به لحاظ عملکرد صادراتی کشاورزی پس از ویتنام از عملکرد مطلوبی برخوردار است. روند صعودی صادرات پاکستان در این گروه دارایی ضعیف‌ترین عملکرد را بوده است (جدول ۳).

در مواد غذایی، هند رتبه اول در این گروه را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص ارزشی صادرات غذایی این کشور بیش از پنج برابر شده است و کشورهای ویتنام و پاکستان در رتبه بعدی قرار دارند (جدول ۳).

در مجموع، ویتنام بهترین عملکرد ارزشی صادرات کشاورزی را داشته و بدترین عملکرد مربوط به ژاپن است و در خصوص موادغذایی بهترین عملکرد مربوط به هند و در مرحله بعدی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد نیز مربوط به ژاپن است.

در مورد شاخص مقداری صادرات در گروه کشورهای با درآمد بالا کماکان کره وضع بسیار مطلوب‌تری نسبت به ژاپن ارائه کرده ضمن آنکه شاخص صادراتی ژاپن کاهش یافته است (جدول ۴).

در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط نیز همچنان ایران بهترین عملکرد صادراتی را به خود اختصاص داده، بطوری که شاخص مقداری صادرات کشاورزی این کشور ده برابر شده است (جدول ۴).

در گروه کشورهای کم درآمد، هند و ویتنام از عملکرد مقداری صادراتی تقریباً مشابهی برخوردارند گرچه هند در رتبه اول این گروه قرار دارد. در خصوص مواد غذایی نیز این وضعیت بطور ملموس‌تری صادق است، به گونه‌ای که شاخص صادرات غذایی هند طی دوره مذکور نزدیک به هفت برابر شده است (جدول ۴).

بین کشورهای منتخب ایران بهترین عملکرد مقداری (صادراتی) کشاورزی و ژاپن بدترین عملکرد را داشته‌اند. در مورد عملکرد مقداری صادراتی موادغذایی بهترین عملکرد کماکان متعلق به ایران و در مرحله بعدی متعلق به هند است و بدترین عملکرد مربوط به کشور ژاپن است (جدول ۴).

در مجموع می‌توان این طور ارزیابی نمود که آزادسازی روند صادراتی را تسریع کرده بطوری که عملکرد موفق ویتنام ناشی از اجرای موفق آزادسازی و سایر اقدامات دولت در کشاورزی بوده است. ژاپن با وجود نرخ ارز قوی نتوانسته همانند کره و سایر کشورها از فرصت‌های ایجاد شده صادراتی استفاده نماید. روند ایران نیز منحصر به فرد بوده، لذا روند نامنظم داشته ضمن اینکه ایران به تعداد کمی از محصولات صادراتی خود همانند خرما، پسته و از این قبیل وابسته است و اخلال در بازار این محصولات ممکن است روند صادرات کشاورزی ایران را مختل نماید.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول۳. شاخص ارزشی صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۶۵	۴۲	۵۱	۶۶	۹۲	۸۴	۳۲
	۳۵	۳۸	۵۲	۶۴	۴۱	۸۰	۳۵
۱۹۹۱	۵۹	۶۱	۵۹	۶۲	۹۷	۸۷	۲۷
	۴۲	۵۹	۵۶	۶۰	۵۲	۸۰	۳۲
۱۹۹۲	۶۲	۶۶	۶۸	۶۶	۱۱۷	۹۶	۳۷
	۴۶	۶۲	۶۰	۷۱	۶۲	۹۴	۴۴
۱۹۹۳	۷۳	۸۲	۷۶	۶۱	۷۶	۹۳	۳۶
	۵۱	۷۷	۶۶	۶۵	۴۸	۹۲	۴۱
۱۹۹۴	۷۰	۱۰۳	۷۸	۷۷	۵۱	۹۹	۵۷
	۵۵	۹۶	۶۲	۸۲	۴۴	۹۷	۵۲
۱۹۹۵	۱۱۸	۱۱۱	۸۶	۱۰۱	۸۵	۱۳۲	۷۵
	۱۱۳	۱۰۱	۵۸	۱۰۲	۸۱	۱۳۰	۵۷
۱۹۹۶	۱۲۶	۱۰۹	۷۴	۱۱۱	۱۲۸	۱۲۱	۸۹
	۱۰۶	۱۰۳	۵۴	۱۱۲	۷۴	۱۱۸	۸۷
۱۹۹۷	۱۱۹	۸۰	۷۷	۱۱۴	۶۹	۱۲۳	۱۰۲
	۹۳	۷۰	۵۵	۱۱۴	۷۰	۱۲۲	۱۰۳
۱۹۹۸	۱۰۸	۱۰۶	۷۶	۱۰۹	۱۰۶	۱۲۰	۱۰۸
	۱۰۳	۱۰۵	۶۸	۱۱۰	۱۰۹	۱۲۱	۱۰۹
۱۹۹۹	۹۴	۱۰۲	۸۰	۱۱۳	۱۱۱	۹۱	۱۱۱
	۸۸	۱۰۰	۶۶	۱۱۹	۱۲۱	۹۰	۱۱۴
۲۰۰۰	۹۸	۹۶	۶۷	۹۱	۹۵	۱۰۴	۱۰۱
	۹۶	۹۷	۵۷	۹۱	۸۵	۱۰۵	۹۷
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۰	۱۵۱	۹۵	۹۲	۱۰۴	۸۷
	۱۱۴	۱۰۱	۱۷۶	۸۹	۹۳	۱۰۳	۸۷
۲۰۰۲	۱۱۳	۱۱۱	۷۴	۹۹	۸۸	۱۰۲	۹۳
	۱۳۵	۱۱۵	۵۶	۸۳	۹۳	۱۰۳	۹۴
۲۰۰۳	۱۳۵	۱۴۹	۷۵	۱۱۲	۱۱۵	۱۲۷	۱۱۲
	۱۴۵	۱۵۶	۶۲	۸۸	۱۱۹	۱۲۵	۱۰۳
۲۰۰۴	۱۴۷	۱۲۹	۸۱	۱۱۸	۱۱۲	۱۴۰	۱۵۱
	۱۶۲	۱۳۶	۶۷	۹۴	۱۱۴	۱۳۴	۱۳۴
۲۰۰۵	۱۸۸	۱۷۹	۸۲	۱۳۵	۱۵۸	۱۷۳	۱۶۴
	۱۸۲	۱۸۹	۷۲	۱۰۵	۱۵۸	۱۶۸	۱۷۴

تذکر ۱: سطر اول در هر سال شاخص صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص صادرات مواد غذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مذکور معرف تغییر در ارزش جاری صادرات نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول٤. شاخص مقداری صادرات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۵۱	۱۳	۶۶	۶۸	۴۳	۸۷	۳۸
	۲۵	۱۳	۶۶	۷۰	۳۱	۸۲	۴۳
۱۹۹۱	۶۷	۲۷	۶۶	۶۳	۵۲	۸۵	۲۷
	۴۴	۲۷	۶۳	۶۴	۴۳	۸۰	۲۹
۱۹۹۲	۶۷	۲۷	۶۵	۶۶	۶۹	۷۸	۴۵
	۳۵	۲۶	۶۲	۶۸	۵۴	۷۴	۵۱
۱۹۹۳	۸۸	۳۴	۶۸	۶۱	۴۶	۷۸	۴۱
	۴۴	۳۴	۶۸	۶۳	۳۷	۸۶	۴۶
۱۹۹۴	۷۸	۹۳	۶۴	۷۰	۴۳	۸۵	۴۹
	۴۷	۹۴	۶۲	۷۲	۴۱	۸۱	۵۳
۱۹۹۵	۱۴۰	۱۱۰	۶۸	۷۶	۷۴	۱۰۳	۵۲
	۱۳۷	۱۱۱	۶۳	۷۷	۷۴	۹۷	۵۵
۱۹۹۶	۱۳۷	۹۴	۶۲	۸۸	۶۶	۸۹	۷۳
	۱۱۹	۹۵	۵۷	۸۶	۵۷	۸۸	۷۹
۱۹۹۷	۱۰۷	۱۰۰	۶۸	۹۳	۶۴	۹۰	۸۳
	۷۶	۱۰۰	۶۰	۸۹	۶۴	۸۸	۸۸
۱۹۹۸	۱۱۳	۱۲۱	۱۰۹	۱۱۲	۹۶	۹۲	۸۴
	۱۰۷	۱۲۱	۱۰۹	۱۰۵	۹۷	۹۱	۹۱
۱۹۹۹	۷۴	۱۰۲	۸۸	۱۰۰	۹۶	۷۰	۱۰۴
	۵۹	۱۰۲	۸۵	۱۰۱	۹۸	۷۲	۱۱۱
۲۰۰۰	۸۹	۹۴	۷۰	۹۴	۸۵	۱۰۰	۹۲
	۸۹	۹۵	۶۶	۹۵	۸۲	۱۰۰	۹۰
۲۰۰۱	۱۳۵	۱۰۲	۱۴۱	۱۰۴	۱۱۸	۱۲۸	۱۰۳
	۱۵۳	۱۰۲	۱۴۷	۱۰۲	۱۱۹	۱۲۷	۹۸
۲۰۰۲	۱۷۰	۶۰	۷۲	۱۰۵	۱۰۷	۹۶	۹۶
	۲۲۹	۶۰	۶۸	۹۷	۱۰۸	۱۰۰	۹۳
۲۰۰۳	۱۹۱	۷۱	۷۳	۱۰۷	۱۲۹	۱۱۳	۱۱۳
	۲۳۳	۷۰	۶۸	۹۶	۱۳۰	۱۱۴	۱۱۴
۲۰۰۴	۱۷۳	۸۶	۷۳	۱۰۸	۹۶	۱۰۵	۱۲۸
	۱۹۹	۸۶	۶۹	۹۸	۹۵	۱۱۰	۱۲۲
۲۰۰۵	۱۸۷	۱۳۲	۶۹	۱۱۲	۱۳۴	۱۱۲	۱۳۹
	۱۷۰	۱۳۳	۶۵	۱۰۱	۱۳۳	۱۱۶	۱۴۴

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقداری صادرات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقداری صادرات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مقداری معرف تغیر در مجموع مقادیر موزون شده قیمت است. وزن‌ها متوسط ارزش (۲۰۰۱-۱۹۹۹) است و فرمول لاسپیرز بکار رفته است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

ب) ارزیابی عملکرد واردات کشورهای منتخب

درخصوص عملکرد ارزشی واردات در گروه کشورهای با درآمد بالا ژاپن و کره از روند صعودی مشابهی برخوردارند، ضمن آنکه واردات کره در مواد غذایی با نرخ بیشتری افزایش یافته و بیش از دو برابر شده است (جدول ۵). در کشورهای با درآمد کمتر از متوسط، فیلیپین بیشترین واردات را داشته بطوری که شاخص وارداتی این کشور از رقم ۵۹ در ۱۹۹۰ به رقم ۱۶۴ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است. واردات ایران به دلیل اجرای سیاست‌های خودکفایی و نیز افزایش تعرفه‌ها رشد کمی داشته است (جدول ۵). در گروه کشورهای کم درآمد بیشترین عملکرد وارداتی متعلق به ویتنام است بطوری که شاخص ارزش وارداتی کشاورزی این کشور از رقم ۱۸ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۱۵۸ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته است (جدول ۵).

همین روند در مورد واردات محصولات غذایی نیز حاکم است. پس از ویتنام کشور هند قرار دارد که شاخص وارداتی آن نزدیک به پنج برابر شده است و در مرحله آخر کشور پاکستان قرار دارد. نکته جالب توجه در روند وارداتی کشورهای منتخب کاهش شاخص وارداتی در سال‌های ۱۹۹۷ و ۱۹۹۸ در کشورهای آسیای شرقی و جنوب شرقی می‌باشد که ناشی از بحران مالی در این کشورها بوده است. البته پاکستان نیز با کاهش شدید واردات مواجه بوده که تا حدی ناشی از رشد کم تولید خالص داخلی و نیز بی‌ثباتی سیاسی این کشور بوده است (جدول ۵).

نرخ بالای واردات کشاورزی و مواد غذایی در هند تا حد زیادی ناشی از اقدامات آزادسازی به ویژه انعقاد پیمان ترجیحی با نپال در سال ۱۹۹۶ است. در مجموع، در میان کشورهای منتخب کمترین رشد در شاخص ارزشی واردات متعلق به ایران و بیشترین رشد متعلق به ویتنام است (جدول ۵).

درخصوص عملکرد مقداری واردات گروه کشورهای با درآمد بالا کره نسبت به ژاپن با نرخ بیشتری واردات کشاورزی و مواد غذایی را افزایش داده است. در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ایران با نرخ بسیار کمی مقدار واردات را افزایش داده، در حالی که فیلیپین مقدار واردات خود را نزدیک به دو برابر کرده است (جدول ۶). در مورد کشورهای با درآمد کم، بیشترین عملکرد وارداتی مربوط به ویتنام است بطوری که شاخص مقداری واردات کشاورزی این کشور از رقم ۱۴ در سال ۱۹۹۰ به رقم ۲۲۴ در سال ۲۰۰۵ افزایش یافته و پس از این کشور هند و پاکستان در مراحل بعدی قرار دارند. در واقع، روندهای مقداری واردات مشابه روندهای ارزشی واردات هستند (جدول ۶).

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول۵. شاخص ارزشی واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۳۰	۹۰	۸۲	۸۷	۷۵	۵۹	۱۸
	۲۹	۹۱	۷۶	۶۵	۷۹	۵۶	۱۳
۱۹۹۱	۲۰	۹۰	۸۴	۹۳	۶۲	۴۳	۱۶
	۱۸	۹۵	۷۸	۷۷	۶۵	۳۷	۱۸
۱۹۹۲	۳۸	۸۷	۸۸	۹۲	۶۹	۵۳	۱۶
	۳۵	۸۶	۸۶	۸۰	۷۴	۴۶	۱۹
۱۹۹۳	۲۷	۹۰	۸۹	۸۶	۹۱	۵۹	۱۹
	۲۳	۹۱	۸۹	۷۴	۱۰۲	۵۲	۳۱
۱۹۹۴	۶۳	۶۹	۱۰۷	۱۰۱	۷۱	۷۵	۵۵
	۶۰	۶۸	۱۰۷	۸۸	۷۰	۶۸	۵۵
۱۹۹۵	۶۲	۱۲۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۳۱	۹۶	۸۸
	۵۶	۱۳۰	۱۱۵	۱۰۷	۱۳۳	۹۴	۷۳
۱۹۹۶	۶۱	۱۰۹	۱۱۹	۱۳۶	۱۲۲	۱۱۳	۷۸
	۶۳	۱۱۴	۱۲۰	۱۳۰	۱۴۱	۱۲۲	۶۹
۱۹۹۷	۷۰	۱۱۳	۱۰۸	۱۲۳	۱۰۵	۱۰۲	۶۱
	۷۶	۱۲۰	۱۰۶	۱۱۵	۱۱۶	۱۰۰	۶۲
۱۹۹۸	۱۰۸	۸۹	۹۹	۸۸	۱۱۱	۱۱۵	۸۳
	۱۲۳	۹۲	۹۵	۸۷	۱۱۷	۱۱۵	۷۲
۱۹۹۹	۱۱۲	۹۵	۹۹	۹۲	۱۲۶	۱۰۴	۹۲
	۱۱۹	۹۹	۹۸	۹۳	۱۲۷	۱۰۹	۷۵
۲۰۰۰	۷۹	۹۸	۱۰۲	۱۰۳	۹۴	۹۹	۱۰۷
	۷۸	۱۰۳	۱۰۱	۱۰۵	۹۷	۹۹	۹۶
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۵	۹۷	۱۰۳	۷۹	۹۶	۱۰۰
	۱۰۲	۹۷	۹۹	۱۰۱	۷۵	۹۱	۱۲۷
۲۰۰۲	۱۱۳	۷۰	۹۵	۱۱۰	۸۱	۱۰۶	۹۶
	۱۱۷	۷۱	۹۶	۱۱۵	۷۴	۱۰۰	۹۶
۲۰۰۳	۱۴۰	۹۲	۱۰۶	۱۲۲	۹۳	۱۱۲	۱۰۵
	۱۴۷	۸۹	۱۰۸	۱۳۳	۸۸	۱۰۷	۱۰۳
۲۰۰۴	۱۴۳	۱۰۳	۱۱۹	۱۳۳	۱۱۷	۱۲۴	۱۴۰
	۱۵۲	۸۹	۱۲۱	۱۴۴	۹۱	۱۱۲	۱۳۶
۲۰۰۵	۱۴۳	۱۰۶	۱۲۲	۱۳۹	۱۵۳	۱۶۴	۱۵۸
	۱۵۰	۹۹	۱۲۱	۱۵۴	۱۳۸	۱۴۲	۱۵۸

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص ارزشی واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص ارزشی واردات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های ارزشی واردات معرف تغییر در ارزش جاری واردات سیف نسبت به دوره پایه است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول٦. شاخص مقداری واردات

سال	هند	ایران	ژاپن	کره	پاکستان	فیلیپین	ویتنام
۱۹۹۰	۲۹	۶۰	۹۲	۶۹	۷۸	۶۰	۱۴
	۲۹	۶۰	۹۲	۷۱	۷۹	۵۸	۱۷
۱۹۹۱	۱۷	۶۰	۹۵	۷۷	۶۰	۴۳	۱۹
	۱۷	۶۱	۹۵	۸۰	۶۰	۳۸	۲۵
۱۹۹۲	۳۸	۵۲	۹۷	۸۲	۷۸	۵۰	۱۷
	۳۸	۵۱	۹۶	۸۴	۸۰	۴۶	۲۳
۱۹۹۳	۲۳	۵۳	۹۸	۸۳	۱۰۲	۵۶	۳۳
	۲۲	۵۱	۹۸	۸۵	۱۰۸	۵۰	۴۴
۱۹۹۴	۴۸	۴۸	۱۰۳	۸۶	۷۸	۶۱	۴۲
	۴۷	۴۶	۱۰۳	۸۹	۸۱	۵۹	۵۲
۱۹۹۵	۳۴	۷۲	۹۹	۹۴	۱۰۴	۷۷	۵۸
	۳۲	۷۰	۹۸	۹۳	۱۰۷	۷۴	۶۷
۱۹۹۶	۴۷	۷۴	۹۸	۹۷	۹۳	۸۶	۴۷
	۴۸	۷۱	۹۷	۹۶	۹۸	۹۲	۵۱
۱۹۹۷	۶۶	۸۸	۱۰۰	۹۴	۹۷	۸۸	۵۳
	۶۹	۸۹	۱۰۰	۹۵	۱۰۲	۸۸	۵۹
۱۹۹۸	۹۳	۶۳	۹۸	۹۰	۹۹	۱۱۶	۶۹
	۹۶	۶۱	۹۷	۹۱	۹۹	۱۱۷	۷۸
۱۹۹۹	۱۱۳	۹۳	۱۰۱	۹۷	۱۱۹	۹۱	۸۳
	۱۱۵	۹۳	۱۰۱	۹۸	۱۱۹	۹۳	۸۳
۲۰۰۰	۷۸	۱۰۳	۱۰۰	۱۰۱	۱۰۱	۱۰۲	۹۷
	۷۷	۱۰۵	۱۰۰	۱۰۱	۱۰۲	۱۰۲	۱۰۱
۲۰۰۱	۱۰۷	۱۰۲	۹۸	۱۰۱	۷۹	۱۰۵	۱۱۸
	۱۰۶	۱۰۱	۹۸	۱۰۰	۷۷	۱۰۳	۱۱۵
۲۰۰۲	۱۰۷	۷۷	۹۸	۱۰۷	۷۴	۱۲۱	۱۳۸
	۱۰۸	۷۳	۹۸	۱۰۶	۷۱	۱۱۶	۱۳۱
۲۰۰۳	۱۱۹	۷۰	۱۰۰	۱۰۶	۶۹	۱۰۷	۱۷۴
	۱۱۹	۶۶	۹۹	۱۰۶	۶۴	۱۰۲	۱۳۹
۲۰۰۴	۱۱۶	۶۰	۹۸	۱۰۴	۷۴	۱۰۱	۱۸۴
	۱۱۸	۵۳	۹۷	۱۰۲	۶۲	۹۲	۱۵۴
۲۰۰۵	۱۱۲	۶۵	۱۰۰	۱۰۸	۱۲۱	۱۱۶	۲۲۴
	۱۱۳	۶۴	۹۸	۱۰۴	۱۱۳	۱۰۷	۱۷۵

تذکر ۱: سطر اول در هر سال در جدول فوق معرف شاخص مقداری واردات کشاورزی و سطر دوم معرف شاخص مقداری واردات موادغذایی به (استثناء ماهی) می‌باشد.

تذکر ۲: شاخص‌های مقداری معرف تغییر در مجموع مقادیر موزون شده قیمت است. قیمت موزن شده متوسط ارزش (۲۰۰۱–۱۹۹۹) است و برای محاسبه شاخص‌ها از فرمول لاسپیرز استفاده شده است.

مأخذ: سایت فائو، ۲۰۰۸.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

همان‌طور که شاخص‌های تجاری نشان داده‌اند در مجموع تمام کشورها تلاش کردند از قابلیت‌های تجاری کشاورزی خود در رابطه با آزادسازی استفاده نمایند. به‌عنوان مثال، مشاهده می‌شود شاخص مزیت‌نسبی آشکار شده (RCA)[1] در مواد غذایی برای بیشتر کشورهای منتخب طی دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته است، البته مزیت فیلیپین از ۱/۹۳ در ۱۹۹۰ به ۰/۵۶ در سال ۱۹۹۹ کاهش یافته است. در ایران مزیت نسبی طی دوره مذکور از ۳/۰۶ به ۳/۵۸ افزایش یافته است (جدول ۷).

جدول۷. مزیت نسبی در تجارت موادغذایی و کشاورزی

		سهم کشاورزی و مواد غذایی در کل صادرات		RCA	
کشور		۱۹۹۰	۱۹۹۹	۱۹۹۰	۱۹۹۹
درآمد بالا	ژاپن	۰/۶	۰/۵	۰/۰۷	۰/۶
	کره	۴/۵	۲/۳	۰/۳۴	۴/۵
درآمد کمتر از متوسط	ایران	۷۹/۵	۴۷/۶	۳/۰۶	۳/۵۸
	فیلیپین	۱۷/۳	۴/۵	۱/۹۳	۰/۵۶
	هند	۱۹/۴	۱۵/۲	۱/۸۵	۱/۹۶
درآمد کم	پاکستان	۱۸/۴	۱۲/۵	۱/۰۸	۱/۸۱
	ویتنام	۴۷/۸	۳۲/۷	۳/۹۲	۳/۴۱

تذکر ۱. بررسی APO

تذکر ۲: مزیت نسبی بر اساس فرمول $\frac{x_i}{x_t} \Big/ \frac{x_{wi}}{x_{wt}}$ محاسبه شده که x_i صادرات کشاورزی و مواد غذایی کشور و x_{w_i} صادرات جهانی کشاورزی و مواد غذایی و x_{wt} صادرات کل جهانی و x_t صادرات کل کشور موردنظر است.

مأخذ: ویل مارتین، ۲۰۰۰.

شایان توجه است که کره در گروه کشورهای با درآمد بالا و ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط و کشورهای با درآمد کم هند و ویتنام در مجموع دارای شاخص بالاتر RCA در موادغذایی تازه نسبت به شاخص RCA در مواد غذایی فرآوری شده هستند. از سوی دیگر، کشورهای دیگر یعنی ژاپن از گروه کشورهای با درآمد بالا و فیلیپین از گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط دارای RCA بالاتر در مواد غذایی فرآوری شده نسبت به مواد غذایی تازه (خام) هستند. تمام این روندها متضمن آن است که کشورهایی که دارای رشد بالاتر صادرات کشاورزی بوده‌اند در واقع صادرات غذایی آنها در مواد غذایی تازه (خام) تخصصی شده، اما برای موادغذایی فرآوری شده تخصص کمتری نشان داده‌اند یعنی بطور نسبی منابع کمتری به بخش‌های فرآوری پایین دستی اختصاص یافته است (جدول ۸).

1. Relative Comparative Advantage

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

جدول۸ شاخص‌های مزیت نسبی آشکار شده (۲۰۰۰-۱۹۹۶)

گروه	کشور	مواد تازه غذایی	موادغذایی فرآوری شده	سایر (بالاترین RCA)
درآمد بالا	ژاپن	Na	Na	۱/۶۹ (ماشین‌آلات)
	کره	۰/۲۴	۰/۱۹	۲/۸۵ (منسوجات)
درآمد کمتر از متوسط	ایران	۰/۶۰	۰/۲۲	۷/۴۹ (مواد معدنی)
	فیلیپین	۰/۶۱	۰/۶۸	۴/۸۳ (اجزای الکترونیکی)
درآمد کم	هند	۲/۹۱	۱/۵۳	۵/۸۹ (منسوجات)
	پاکستان	۱/۴۹	۱/۸۷	۱۸/۸۹ (منسوجات)
	ویتنام	۴	۱/۴۱	۱۵/۹۵ (محصولات چرمی)

مأخذ: مرکز تجارت بین‌الملل، ۲۰۰۰.

به این ترتیب، ویژگی‌های بیان شده می‌توانند به شکل وجود اختلالات بازاری در بازار موادغذایی فرآوری شده تشریح شوند. تعرفه پلکانی همچنان در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه پس از توافقنامه دور اروگوئه URوجود دارد و همراه با سطح فرآوری اغلب تعرفه‌ها بطور قابل‌توجهی افزایش می‌یابند. بنابراین، می‌توان از پدیده تعرفه پلکانی (افزایش تعرفه) دریافت که چون کشورهای (با RCA بالا در موادغذایی تازه) در توسعه صادرات در موادغذایی فرآوری شده با تعرفه‌های بالاتر در کشورهای واردکننده مواجه شده‌اند هیچ چاره‌ای ندارند جز اینکه منابع بیشتری را به صادرات موادغذایی تازه که بطور نسبی تعرفه کمتری در کشورهای واردکننده دارد، تخصیص دهند. اگرچه آنها پتانسیل توسعه و تکوین بخش‌های پایین دستی فرآوری را دارند. در مورد کشورهای دیگر (آنهایی که RCA بالا در موادغذایی فرآوری شده دارند) که پیشتر بخش‌های فرآوری غذایی را با تخصیص بیشتر منابع در بخش‌های با ارزش‌افزوده ساخته‌اند نمی‌توانند از صادرات بالاتر کشاورزی به کشور با RCA بالاتر در موادغذایی تازه منتفع شوند.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

٤-٣. آثار آزادسازی تجاری بر تولیدکنندگان و فقرای روستایی

کشاورزی در تحلیل فقر یک بخش کلیدی است، زیرا فقرا اغلب کشاورزان روستایی بوده و موادغذایی سهم بزرگی از مخارج فقرا را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، در جهان بازارهای کشاورزی بیشتر با اخلال مواجه هستند و منافع بالقوه رفاهی از آزادسازی کشاورزی احتمالاً بسیار بزرگ است. سهم نسبی کشاورزی در تولید ناخالص داخلی به همبستگی بالا با درآمد سرانه در هر کشور تمایل دارد. کشورهای با درآمد بالاتر مانند ژاپن و کره سهم نسبی کمتری –کمتر از پنج درصد– از کشاورزی در تولید ناخالص داخلی دارند. سهم کشاورزی در اقتصاد برای کشورهای با درآمد کمتر بسیار بالاتر است (بیش از ۲۰ درصد برای بیشتر کشورهای کم درآمد).

صادرات کشاورزی و موادغذایی به عنوان سهمی‌از کل صادرات برای کشورهای با درآمد نسبتاً بالا نظیر ژاپن و کره کم اهمیت‌تر است. برای کشورهای با درآمد کمتر از متوسط صادرات کشاورزی و موادغذایی کمتر از ۱۰ درصد کل صادرات کالایی است، اما برای تمام کشورهای با درآمد کم صادرات کشاورزی و موادغذایی بسیار بیشتر از ۱۰ درصد است (جدول ۹).

جدول ۹. شاخص‌های کشاورزی در کشورهای منتخب (۲۰۰٦)

کشور	شاخص	درآمد سرانه ناخالص در ۲۰۰٦ (دلار)	سهم کشاورزی در GDP (درصد)	متوسط تعرفه همه کالاها در ۲۰۰٦ (درصد)	متوسط تعرفه کالاهای اولیه در ۲۰۰٦ (درصد)
با درآمد بالا	ژاپن	۳۸۶۳۰	۲	۲/۷	۵
	کره	۱۷۶۹۰	۳	۹/۱	۲۱/۲
با درآمد کمتر از متوسط	ایران	۲۹۳۰	۳۴	۱۸/۷	۱۴/۹
	فیلیپین	۱۳۹۰	۱۴	۵/۴	۶/۹
	هند	۸۲۰	۱۸	۱۶/۸	۲۴/۴
درآمد کم	پاکستان	۸۰۰	۱۹	۷/۴	۱۱/۲
	ویتنام	۷۰۰	۲۴	۱۳/۱	۱۷/۸

تذکر ۱. متوسط تعرفه ایران و هند برای سال ۲۰۰۴ ارائه شده است.

مأخذ: (۲۰۰۸) IMF و تجربه کشورهای منتخب.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

براساس اطلاعات آماری ژاپن، درآمد خانوار کشاورزی که در نیمه اول دهه ۱۹۹۰ افزایش یافته بود در نیمه دوم این دهه کاهش یافت. اگر فرض کنیم اثر آزادسازی تجاری براساس WTO در نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ نسبت به نیمه اول با اهمیت‌تر شده، در اینصورت این وضع بیانگر اثر منفی آزادسازی درآمد بر خانوار کشاورز است.[۱]

در کره جنوبی به دلیل آزادسازی تجارت کشاورزی، درآمدهای خانوار کشاورز در مقایسه با درآمد مزدبگیران شهری با کاهش شدیدی مواجه بوده است. علاوه بر این، مشکلات فقرای روستایی نیز بسیار جدی‌تر شده و شرایط اقتصادی اجتماعی طی دهه ۱۹۹۰ خراب شده است.

جدول (۱۰) برخی از آثار کلیدی اصلاح تجاری پیش‌بینی شده در کشورهای منتخب را خلاصه می‌کند. برای تمام کشورهای با درآمد بالا زمانی که تعدیل با رقابت بیشتر همراه با اصلاح تجاری انجام می‌شود آثار آن برای کشاورزان منفی است. تقریباً تمام کشورهای کم درآمد و کمتر از متوسط برخی منافع را برای کشاورزان پیش‌بینی کرده‌اند، اگرچه کشورهای واردکننده خالص موادغذایی معمولاً چالش‌هایی برای کشاورزان‌شان پیش‌بینی می‌کنند. آثار منفی بر بهره‌برداران کوچک یا کشاورزان معیشتی در میان دامنه وسیعی از کشورهای با درآمد کم و درآمد کمتر از متوسط وجود داشته است.

جدول ۱۰. خلاصه آثار پیش‌بینی شده آزادسازی تجاری

کشور	آثار منفی روی بعضی کشاورزان	آثار مثبت برای بعضی کشاورزان	آثار منفی برای بهره‌برداران کوچک	مسائل امنیت غذایی
با درآمد بالا				
ژاپن	×××	×	×	×××
کره	×××	×	×	×
با درآمد کمتر از متوسط				
ایران	××	××		
فیلیپین	×××	×××	×××	
با درآمد کم				
ویتنام	××	××		
هند	××	××	×	
پاکستان	××	××	××	

تذکر: علامت‌های × و ×× و ××× به ترتیب نشانه اقدامات بسیار ضعیف، ملایم و مهم است.

مأخذ: شواهد تجربی و مطالعات میدانی در خصوص پیش‌بینی اثر آزادسازی تجاری کشورهای منتخب

۱. اما اقتصاد ژاپن در دهه ۱۹۹۰ راکد شد و این امکان وجود دارد که کاهش فرصت‌های شغلی غیر کشاورزی برای اعضای خانوار کشاورز نیز موجب کاهش درآمد شده باشد.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

۳-۵. سازوکار کشور در مقابله با آثار منفی آزادسازی

بیشتر کشورها تعدیل ساختاری را زمانی که می‌خواهند اهمیت نسبی بخش کشاورزی را کاهش دهند با حرکت به سوی رشته‌های تولیدی با ارزش‌تر تجربه می‌کنند. نمونه‌ای از مجموعه سیاست‌های جبرانی شامل اصلاحات تجاری و کنترل سیاست آزادسازی و مکمل مبتنی بر تقویت عملکرد بهتر بازارهای کشورهای منتخب که اجرا شده در جدول (۱۱) ارائه شده است.

مقایسه اقدامات کشورهای منتخب در مقابله با اثرات منفی‌سازی متنوع است. برخی کشورها که از امکانات مالی و درآمدی مطلوب‌تری برخوردار بوده‌اند در این زمینه بطور فعال‌تری برخورد کرده‌اند. کره و ژاپن اقدامات جبرانی و مکمل را در قالب نقدی و نیز افزایش بهره‌وری از طریق توسعه اقدامات زیربنایی انجام داده‌اند. در هند و پاکستان این اقدامات بیشتر در جهت حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و حفظ قدرت خرید آنها بوده است. در فیلیپین عمده اقدامات روی اصلاح بازار و شبکه حمل و نقل بوده است. سازوکارهای ایجاد شده در ایران ضعیف ارزیابی می‌شود.

جدول ۱۱. مثال‌هایی از سیاست‌های جبرانی و تکمیلی برای کاهش آثار منفی تجارت بر فقرای روستایی

هند	پاکستان	ایران	ویتنام
جبرانی	جبرانی	جبرانی	جبرانی
کاهش قیمت موادغذایی برای فقرا غذای نیم‌روز بچه‌های مدرسه حمایت بالای قیمتی گندم و برنج قیمت کم برای کودشیمیایی مکمل حمایت صادرات کشاورزی شامل: بررسی و مطالعات امکان‌سنجی توسعه زیربناها ارتقاء صادرات توسعه بازار ارتقاء کیفی و بسته‌بندی ساخت سازمانی و HRD بینه و اعتبار برای صادرکنندگان	کوپن غذایی و زکات اسلامی ۲/۵ درصد مالیات پس‌انداز برای کمک به اقشار آسیب‌پذیر اعتبار خرد کوچک برای کشاورزان حمایت یا حداقل قیمت برای گندم و برنج و پنبه (نزدیک به قیمت تولید) مکمل توسعه مؤسسات کوچک و متوسط برنامه ادغام کارهای کوچک دولتی توسعه بهره‌وری کشاورزی مانند اجرای تحقیقات کشاورزی خصوصی‌سازی سرمایه‌گذاری‌های بخش دولتی سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه صادرات توسعه حمایت مالی خرد کوچک طرح تامین مالی صادرات توسعه زیربناها	ایجاد تسهیلات اعتباری بیشتر توسعه تعاونی‌های کشاورزی	برنامه مکمل کاهش فقر بیمه بهداشتی- درمانی به‌طور مجانی برای فقرای روستایی صندوق تثبیت قیمت کمک غذایی مکمل بهره صفر برای مؤسسات برنج یا قهوه در طی فصل کم پشتیبانی از صادرکنندگان اعطاء کمک آموزشی و توسعه خدمات یا کمک‌های فنی مجانی حمایت برای جایگزین کردن محصولات مخدر کمک حمل و نقل به مناطق دوردست

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

ادامه جدول ۱۱.

ژاپن	کره	فیلیپین
	جبرانی	
	پرداخت مستقیم به کشاورزان بازنشسته	جبرانی
	پرداخت مستقیم به کشاورزان دوستدارمحیط	واردات نهادهای عمده کشاورزی با تعرفه
	پرداخت مستقیم به برنجکاران	گمرکی صفر برای ۵ سال (۲۰۰۳-۱۹۹۸)
جبرانی	کاهش بدهی کشاورزی	تامین مالی برای پروژه‌های واردات کشاورزی
پرداخت مستقیم به کشاورزان کوهستان	کمک به بچه‌های مدرسه برای	مکمل
کاهش بدهی کشاورزان از طریق کاهش نرخ‌بهره	کشاورزان کوچک	سرمایه‌گذاری دولتی برای مدرن‌سازی کشاورزی
مکمل	مکمل	و شیلات
توسعه و تمرکز زمین کشاورزی	تقویت تعاونی کشاورزان	حرکت به طرف نرخ ارز رقابتی‌تر
اصلاح زیربنایی برای توسعه منطقه ای	حمایت تهیه نهادها (از طریق وام بهره یارانه	اصلاح ساختار تجاری و تعرفه ای برای کاهش
کاهش پرداخت کشاورزان برای توسعه	ماشین‌آلات یارانه ساختمان و تجهیزات)	هزینه نهادهای عمده کشاورزی
کشاورزی	خدمات کلی دولتی R&D آموزش و توسعه	اصلاح محاسبه VAT روی تولیدات فرآوری
افزایش کارایی توزیع نهادهای کشاورزی	اصلاح بازرسی)	شده کشاورزی
(کانال‌های بیشتر توزیع جدای از تعاونی‌ها)	توسعه زیربنایی کشاورزی (آبیاری و تسهیلات	اصلاح سیاست‌های حمل و نقل برای اصلاح
	زه‌کشی و یکپارچه‌کردن زمین)	کارایی در حمل کالا میان جزایر و خدمات تخلیه
	توسعه و تنوع منابع درآمدی روستاییان	و بارگیری کالاهای فله‌ای
	اصلاح خدمات آموزشی و بهداشتی روستایی	اصلاح کشاورزی
	سیستم بازنشستگی	

مأخذ: Apo و مطالعات میدانی تحقیق.

٤. نتیجه‌گیری و توصیه‌های سیاستی

با توجه به اهمیت بخش کشاورزی در کشورهای در حال توسعه آزادسازی در این بخش به لحاظ آثار آن بر عملکرد تجاری و نیز فقر روستایی از اهمیت خاصی برخوردار است. در این تحقیق مقایسه تطبیقی میان ۷ کشور منتخب نشان داد که به لحاظ شاخص ارزشی صادرات ایران در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط ویتنام در گروه کشورهای با درآمد کم و کره در گروه کشورهای با درآمد بالا بهترین عملکرد صادراتی کشاورزی را داشته‌اند. در مجموع، درکل کشورهای منتخب بهترین عملکرد صادراتی متعلق به ویتنام و بدترین عملکرد متعلق به ژاپن است. به لحاظ شاخص مقداری بهترین عملکرد متعلق به ایران است.

در رابطه با شاخص ارزشی واردات کره ژاپن در گروه کشورهای با درآمد بالا روند صعودی مشابه را نشان داده و در گروه کشورهای با درآمد کمتر از متوسط فیلیپین بیشترین واردات را داشته و در گروه کشورهای با درآمد کم بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. در مجموع، کمترین عملکرد وارداتی متعلق به ایران و بیشترین عملکرد متعلق به ویتنام است. با این حال اکثر کشورهای منتخب توانسته‌اند مزیت نسبی خود را طی دهه ۱۹۹۰ افزایش دهند.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

با توجه به اینکه در کشورهای با درآمد کم و کمتر از متوسط سهم کشاورزی در GDP بالا است آثار آزادسازی مهمتر ارزیابی می‌شود، لذا نیازمند اقدامات جبرانی و تکمیلی در سطح وسیع است.

روند سیاست‌های جبرانی و تکمیلی نشان می‌دهد که این سیاست‌ها در ایران ضعیف‌تر از سایر کشورها بوده و در کره، هند و ژاپن از روند مطلوب‌تری برخوردار بوده است. در نهایت برای موفقیت آزادسازی در بخش کشاورزی کشورهای منتخب نکات زیر توصیه می‌گردد:

– اجرای تدریجی و مرحله ای آزادسازی در بخش کشاورزی

– مستثنی‌نمودن آزادسازی کالاهایی که نقش اساسی در تغذیه جامعه دارند برای حفظ ارتقاء امنیت غذایی جامعه

– اتخاذ سیاست‌های هماهنگ در سطح کلان و ثبات سیاسی می‌تواند در تحقق موقتی آزادسازی کشاورزی مؤثر واقع شود.

– توسعه بخش کشاورزی در زمینه مواد غذایی فرآوری شده در کشورهای در حال توسعه که دارای مزیت نسبی در مواد خام کشاورزی هستند می‌تواند در موفقیت آزاد سازی مؤثر باشد.

– اتخاذ سیاست‌های مناسب حمایتی اعم از جبرانی و تکمیلی نقش مهمی‌در موفقیت آزادسازی تجاری و کاهش فقر روستایی در بخش کشاورزی دارد.

منابع

آمارنامه سالنامه‌های بین‌المللی و آمار تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD, IMF).

حسینی، سیدنبی (۱۳۸۷)، کشاورزی ایران در بستر جهانی شدن (چالش‌ها و فرصت‌ها)"، *مجله اطلاعات سیاسی–اقتصادی*، صص ۲۵۴-۲۵۳.

خالدی، کوهسار (۱۳۸۶)، "گزارش تحلیل نتایج اجرایی همزمان سیاست‌های آزادسازی قیمت کالاهای کشاورزی و هدفمندکردن یارانه‌ها"، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، گروه بازاریابی و تجارت خارجی.

سالم، بهنام (۱۳۸۷)، "آزادسازی بازرگانی در بخش کشاورزی و اثر آن بر رفاه اقتصادی"، *مجله اطلاعات سیاسی–اقتصادی*، صص ۲۵۴- ۲۵۳.

سلامی، حبیب الله (۱۳۷۶)، *تجزیه و تحلیل آثار اقتصادی الحاق ایران به سازمان تجارت جهانی بر بخش کشاورزی و سایر بخش‌های اقتصادی ایران در یک مدل تعادل عمومی.*

کمیجانی، اکبر (۱۳۷۹)، *مقررات دسترسی به بازار محصولات کشاورزی در موافقتنامه عمومی تعرفه و تجارت و اثرات آن بر اقتصاد کشاورزی ایران*، مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.

Francois, J. & A. Struttl (1999), "Post-Uruguay Round Tariff Vectors for Gtap".

Martin, W. & Anderson (2002), "Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda", Washington DC: World Bank.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

Symposium on Impact of Trade Liberalization on Agricultural Producers and Rural Poor, (11-17 March 2003), *Asian Productivity Organization (APO*), Tokyo.
Wilson, J. S. (2002), "Liberalization on Agricultural: Developing Countries in Asia and the Post – Doha Agenda", *Paper Presented to the ADB Institute.*
World Bank (2005), "World Development Report" , New York.
www.OECD.org.
www.FAO.Org.

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]

[Downloaded from ejip.ir on 2026-11-08]